

pravda i prava

ronald dvorkin

Verujem da čuvenu ideju Džona Rolsa (John Rawls) o izvornom položaju nije potrebno potanko opisivati.¹ Reč je o zamišljenoj grupi ljudi i žena koji se okupljaju radi društvenog ugovora. Ona utoliko podseća na zamišljeni skup kod klasičnih teorija društvenog ugovora. Izvorni položaj se od njih, međutim, razlikuje po opisu stranaka. Ovi ljudi i žene imaju običan ukus, kao i prosečne nadarenosti, težnje i ubedenja, ali su svi oni privremeno nesvesni tih odlika svoje ličnosti i sa ugovorom se moraju saglasiti pre nego im se ta samosvest vrati.

Rols pokušava da pokaže kako će se ovi ljudi i žene, ako su razumni i rade samo u sopstvenom interesu, opredeliti za dva njegova principa pravde. Oni, u grubim crtama, obezbeđuju da svaka osoba ima najveću političku slobodu koja se ne kosi sa istom slobodom za sve i sprečavaju postojanje nejednakosti u moći, bogatstvu, dohotku i drugim sredstvima, izuzev kada ona sigurno ide u prilog onim članovima društva koji su u najnepovoljnijem položaju. Mnogi se Rolsovi kritičari ne slažu sa tim da bi ljudi i žene u izvornom položaju nužno izabrali ova dva principa. To su konzervativni principi, pa kritičari veruju da bi se za njih odlučili samo ljudi koji su po prirodi konzervativni, ali ne i oni koji vole da se kockaju. Mislim da je ta kritika pogrešno usmerena, ali se na tome sada neću zadržavati. Ovde me zanima jedna druga stvar.

Recimo da ti kritičari nisu u pravu i da bi ljudi i žene u izvornom položaju zaista odlučili da dva Rolsova principa najbolje odgovaraju njihovom interesu. Po Rolsu to bi izgleda, dokazivalo da ovi principi treba da budu merilo pravednosti za postojeće političke ustanove. Nije, međutim, samo po sebi jasno zašto bi to tako bilo.

Ako je grupa unapred ugovorila da svoje rasprave rešava na određeni način, činjenica postojanja takvog ugovora predstavlja snažan dokaz rasprave tako treba i rešavati kada do njih dode. Sam ugovor bio bi dovoljan dokaz, nezavisno od toga koliko su jake razloge razni ljudi imali da se njime obavežu. Na primer, svaka stranka obično smatra da je ugovor koji potpisuje u njenom interesu. Ali, u slučaju da je neko pogrešno izračunao sopstveni interes, sklopljeni ugovor, pravično, predstavlja snažan razlog da se on ipak pridržava pogodbe.

Rols ne smatra da je bilo koja grupa ikad sklopila društveni ugovor kakav on opisuje. On samo tvrdi da bi grupa razumnih ljudi ugovorila poštovanje ova dva principa, kada bi se zaista našla u škripcu izvornog položaja. Reč je, dakle, o pretpostavci, a pretpostavljeni ugovor ne dokazuje sam po sebi da je sprovođenje njegovih uslova pravično. Pretpostavljeni ugovor nije samo bleđi obris stvarnog ugovora — on uopšte nije ugovor.

Ako, na primer, igram neku igru, moglo se dogoditi da pristanem na bilo koji broj osnovnih pravila da je to od mene unapred traženo. Iz toga, međutim, ne sledi da se ova pravila mogu primeniti protiv mene, ako se pre početka igre sa njima nisam stvarno složio. Postoje, naravno, razlozi zašto bih se ja možda složio da sam bio pitan, te bi to takođe mogli biti razlozi da se njihova primena protiv mene smatra pravičnom, čak i ako se sa tim nisam unapred složio. Ali, moj pretpostavljeni pristanak ne može biti razlog za njihovu primenu, nezavisno od drugih razloga, kao što bi to bio moj stvarni pristanak.

Recimo, da vi i ja igramo poker i tek pošto su karte već podeljene otkrijemo da u špilu nedostaje jedna karta. Vi predlažete da vratimo

milan blanuša

karte, ali ja odbijam, jer vidim da ću dobiti i tražim uloženi novac. Vi možete reći da bih se ja sigurno složio sa predloženim postupkom da sam unapred bio pitan šta da se radi u takvom slučaju. Ali, vi time ne tvrdite da me na vraćanje karata primorava sporazum koji nikad nisam napravio. Pre bi se moglo reći da vam ova pretpostavka služi da dokažete nešto što je i bez nje očigledno, tj. da je predloženo rešenje toliko pravično i razumno da se sa njim ne bi složio samo onaj ko u datom trenutku ima suprotan interes. Pravičnost i razumnost takvog rešenja jeste vaš glavni dokaz, a činjenica da bih ga ja i sam bio odabrao, ne dodaje mu ništa bitno. Ako ja mogu da se suprotstavim glavnom dokazu, onda potezanje onoga na šta bih pristao da sam bio pitan ne iziskuje nikakvo novo objašnjenje ili odgovor.

Činjenica da bih se složio da sam bio pitan, u nekim slučajevima ne mora uopšte ukazivati na nezavisan dokaz ove vrste. Sve zavisi od toga na osnovu čega pretpostavljate da bih se ja složio. Vi, recimo, kažete kako bih se složio sa rešenjem za koje se zalažete da ste ga unapred izneli, jer sam imao jaku želju da igram i popustio bih samo da ne propustim priliku. Ja to mogu priznati i dodati da imam sreće što to pitanje niste postavili. Činjenica da bih na vaše traženje tada pristao, ništa ne dodaje, niti navodi neki novi dokaz za to da bi sa njim sada trebalo da se složim. Nije stvar u tome što bi bilo nepravično da igru uslovljavate prihvatanjem vašeg predloga, jer ne bi bilo tako. Da ste vi istakli svoj predlog, a ja se sa njim složio, ne bih sada mogao reći da se moj pristanak može poništiti, ili dovesti u pitanje, činjenicom da sam na to bio primoran. Ali, ako se stvarno nisam složio, činjenica da bih to bio učinio, sama po sebi, ne znači ništa.

Neću da kažem da je za odluku o pravičnosti neke radnje u odnosu na određenu osobu uvek bez značaja da li bi se ona sa njom složila da je bila pitana. Ako, na primer, lekar zatekne čoveka koji je u besvesnom stanju, i koji krvari, za njega bi moglo biti značajno pitanje da li bi se taj čovek složio da primi transfuziju ako bi bio pri svesti. Značajno je da svi razlozi govore da bi se složio sa transfuzijom, kako bi se ona mogla opravdati u slučaju da taj pacijent, kasnije, možda zbog promene verskih ubedenja, osuđuje doktora zbog takvog postupka. Ali, ovakvi slučajevi ne pogađaju stvar o kojoj raspravljamo, jer pretpostavljeni prista-

nak pacijenta pokazuje da je on bio sklon takvoj odluci u vremenu i okolnostima u kojima je ona izvršena. On ništa nije izgubio time što nije bio pitan u odgovarajućem trenutku, jer da je bio, pristao bi. Slučaj izvornog položaja je sasvim različit. Da bismo dokazali pravičnost primene dva principa, ovde moramo smatrati da je, na osnovu toga što bi neki čovek pristao na određene principe da je bio unapred pitan, pravično da se oni na njega primene kasnije, u izmenjenim okolnostima, kada on na njih ne pristaje.

Ali, to je loš dokaz. Uzmimo da u ponedeljak nisam znao vrednost slike koju imam, pa bih pristao da vam je prodam za 100 dolara. U utorku sam, međutim, saznao da je vredna. Vi ne možete zato tvrditi kako bi bilo pravično da me sud natera da vam je u sredu prodam za 100 dolara. Može biti da sam imao sreće što mi tu cenu niste ponudili u ponedeljak, ali to ne opravdava kasniju prinudu nada mnom.

Na dokaz iz izvornog položaja moramo, dakle, gledati kao na vaš dokaz u partiji pokera, tj. kao na sredstvo koje treba da skrene pažnju na neki nezavisan dokaz o pravičnosti dva principa — dokaz, koji ne počiva na lažnom stavu da pretpostavljeni ugovor ima snagu neke blede obaveze. Koji drugi dokaz nam stoji na raspolaganju? Mogli bismo reći da izvorni položaj pokazuje kako ova dva principa najbolje odgovaraju interesu svakog člana neke političke zajednice, te je stoga pravično vladati u skladu s njima. Imali bismo, istina, jak razlog da ove principe smatramo pravičnim, kada bi se moglo pokazati da su oni u interesu svakog pojedinca. Teško je, međutim, videti kako se na primeru izvornog položaja to može učiniti.

Postoje dva smisla u kojima se za nešto može reći da je u mom interesu i njih moramo jasno razlučiti. Moj prvobitni interes jeste da se kladim na konja koji, sve u svemu, ima najbolje izgleda za pobjedu, iako se može dogoditi da taj konj izgubi. Ali, moj stvarni interes je da se kladim na konja koji dobija, čak i ako je ta odluka bila smešna u vreme kada sam je doneo. Ako izvorni položaj dokazuje da je prihvatanje dva pomenuta principa više u interesu svih nego neka druga ustavna osnova, onda mora biti da taj dokaz počiva na ideji prvobitnog, a ne stvarnog interesa. Stvarno, izbor ova dva principa nije u najboljem interesu svih, jer kada se zastor našeg neznanja podigne, neki će otkriti kako bi im bilo bolje da su izabrali koji drugi princip, na primer, princip prosečne koristi.

Procenjivanje prvobitnog interesa zavisi od okolnosti u kojima se vrši, posebno, od znanja kojim raspolaže čovek koji vrši tu procenu. Prvobitno je moglo biti u mom interesu da se pre znaka za početak trke kladim na određeni konj sa datim izgledima, ali, pošto se on spotakne na prvoj okuci, to više nije u mom interesu, bar ne sa istim izgledima. Prema tome, činjenica da je neki izbor u mom interesu u određeno vreme i u uslovima velike nezavesnosti, nije dobar dokaz za to da je pravično prisiljavati me na njega kasnije, kada znam mnogo više. Baš to, međutim, predlaže ovako protumačen dokaz iz izvornog položaja, tvrdeći da sadašnju primenu dva principa opravdava pretpostavka da je pod uslovima koji se veoma razlikuju od postojećih, u prvobitnom interesu svih da se sa njima saglase. Ako sam se kladio na konja sa malim izgledima, u mom prvobitnom interesu bi moglo biti da vam pre trke prodam potvrdu o uplati za dvostruku sumu, ali iz toga ne sledi da je pravično uzeti je od mene po istoj ceni u trenutku kada je ovaj konj nadomak pobeđe.

Neko bi sada mogao reći da nisam dobro razumeo posebne uslove neizvesnosti koje nameće izvorni položaj. To što stranke ovde nisu upoznate sa sredstvima i sposobnostima kojima raspolažu, treba da spreči ugovaranja suštinski nepravičnih principa, gde bi određena sredstva i sposobnosti imali prednost u odnosu na druge. Ako čovek u izvornom položaju ne zna svoje posebne interese, onda ne može ni praviti pogodbu njima u prilog. U tom slučaju, moglo bi se reći da neizvesnost izvornog položaja ne obezvređuje, kao što sam ja mislio, dokaz o prvobitnom interesu, već samo ograničava delokrug ličnog interesa. Kada predstvom neizvesnosti isključimo iz razmatranja principe koji su očigledno nepravični, pokazalo se da su dva pomenuta principa u interesu svih. Jer, sve što ljudi i žene u sadašnjem trenutku znaju više od onih u izvornom položaju jeste da se pri izboru principa pravde ne mogu ni na šta oslanjati, dok njihov prvobitni interes ostaje u biti nepromenjen, te, ako je zaista tako, izvorni položaj nudi dobar dokaz za primenu ova dva principa u savremenoj politici.

Ali, nema sumnje da ovo tumačenje brka Rolsov dokaz sa jednim drugim dokazom koji je on mogao navesti. Pretpostavimo da su ovi ljudi i žene imali puno znanje o svojim sposobnostima i sklonostima, ali su sporazum mogli sklopiti samo pod uslovom da dogovorno isključe očigledno nepravične principe, koji bi, recimo, davali posebne prednosti određenim pojedincima. Ako bi Rols mogao pokazati da — pošto se takvi, očigledno nepravični, principi odstrane — prihvatanje njegovih principa jeste u interesu svih, onda bismo to zaista mogli smatrati dokazom za ova dva principa. Moja primedba da se prvobitni lični interesi ljudi u izvornom položaju razlikuju od sadašnjeg interesa ljudi, ne bi se u tom slučaju mogla održati, jer bi ljudi iz ove grupe imali isto znanje o sebi i ista moralna ograničenja po pitanju izbora očigledno nepravičnih principa.

U stvari, Rolsov dokaz je sasvim različit. Nezanjanje u kojem njegovi ljudi treba da biraju, utiče na njihov proračun ličnog interesa i ne može se opisati prosto kao ograničenje dokle takav proračun sme ići. Rols, na primer, pretpostavlja da će ti ljudi nužno izabrati konzervativne principe, jer bi za čoveka koji gleda lični interes to bio jedini razuman izbor u takvim uslovima. Ali, neki stvarni ljudi, svesni svojih sposobnosti, mogli bi se pre odlučiti za manje konzervativne principe, što bi im omogućilo da iskoriste sredstva za koja znaju da ih imaju. Dakle, onaj ko smatra da izvorni položaj potvrđuje konzervativne principe, mora se opredeliti između dve mogućnosti. Ako manje konzervativne principe, poput onih koji idu na ruku određenim pojedincima, treba odbaciti kao očigledno nepravične, onda je dokaz u prilog konzervativnih principa time završen, budući da je očigledna pravičnost njegova jedina osnova. U tom slučaju, nije nam uopšte potreban nikakav izvorni položaj, niti bilo kakvo razmatranje ličnog interesa koje se tu nudi. Ali, ako manje konzervativne principe ne možemo unapred odbaciti kao očigledno nepravične, onda se neznanje, koje je nametnuto Rolsovim ljudima kako bi se odlučili za konzervativnije principe, ne da prosto objasniti kao odbacivanje očigledno nepravičnih izvora. A pošto ono utiče na prvobitni lični interes ovih ljudi, pada dokaz da izvorni položaj izražava prvobitni lični interes stvarnih ljudi. Može se, naravno, pokazati da nas i ostale crte Rolsovih principa dovode u istu nedoumicu.

Znam da po ovome što sam dosad rekao izgleda da sam potpuno zanemario jednu istaknutu crtu Rolsove metodologije, koju on opisuje kao tehniku traženja »misaone ravnoteže« između običnih, nereflektovanih moralnih ubedenja i nekog teorijskog sklopa koji bi ta ubedenja objedinio i opravdao². Moglo bi se, tako, teći da ćemo izgubiti iz vida ulogu koju ideja o izvornom položaju ima u misaonoj ravnoteži, ako uporno tražimo, kao što sam ja to činio, neki jednosmeran dokaz, koji bi od izvornog položaja neposrednije vodio principima pravde.

Tehnika ravnoteže zaista igra važnu ulogu u Rolsovom dokazu, te je zato ovde valja ukratko opisati. Ova tehnika polazi od toga da Rol-

sovi čitaoci imaju osećaj pomoću kojeg u svakodnevnom životu zaključujemo da su neke političke uredbe ili odluke, poput uobičajenih sudenja, pravedne, dok su druge, na primer, ropstvo, nepravedne. Pretpostavlja se, štaviše, da je svako od nas u stanju da poreda ove intuitivne stavove ili uverenja po stepenu njihove izvesnosti. Tako, većina ljudi smatra da je očigledno veća nepravda ako država pogubi svoje nevine građane, nego ako u ratu ubija strane. Dokazivanje bi možda pomoglo da oni promene stav po pitanju stranih građana u uslovima rata, ali bi to bilo mnogo teže postići u slučaju nevinih sunarodnika.

Po tehnicu ravnoteže, zadatak moralne filozofije jeste da obezbedi skup principa koji će potkrepiti neposredna uverenja u koja smo manje ili više sigurni, imajući u vidu dva cilja. Prvo, takav skup principa treba da objasni naša uverenja, ukazujući na pretpostavke koje im leže u osnovi, i drugo, on nam mora biti vodič u slučajevima kada nam uverenje nedostaje, odnosno kada je slabo ili protivrečno. Ako, na primer, nismo sigurni jesu li privredne ustanove koje omogućavaju velike razlike u bogatstvu pravedne, možemo se okrenuti principima koji objašnjavaju naša pouzdana ubedenja i primeniti ih na ovaj nejasan slučaj.

Ali, ovde se ne traže principi koji će samo uskladiti naše manje-više gotove procene. Oni treba ne samo da objasne, već i potkrepe takve procene, što znači da i sami moraju odgovarati našem osećaju morala. Mogla bi se, na primer, ispostaviti da određeni broj naših odomaćenih moralnih ubedenja služi nekoj nedostojnoj politici, t.j. da uobičajene procene, koje donosimo bez razmišljanja, idu, recimo, u prilog održanju političke moći jedne posebne klase. To, međutim, ne znači da mi moramo prihvatiti princip klasnog egoizma. Naprotiv, takvo bi otkriće vodilo odbacivanju naših uobičajenih procena, ukoliko ne pronađemo neki drugi princip koji bismo više uvažavali, a koji bi takođe odgovarao našim intuitivnim ubedenjima. U tom slučaju, naša ubedenja preporučivala bi taj drugi princip, a ne princip klasnog interesa.

Nije, međutim, uvek sigurno da možemo pronaći takav skup čvrsto povezanih principa, koji bi potkrepljivao sva naša neposredna ubedenja i bio isto tako privlačan sam po sebi. Često je to zapravo nemoguće postići i čudno bi bilo da nije tako. U tom slučaju, moramo praviti kompromis, čineći ustupke na obe strane. Iako ne možemo napustiti, mogli bismo ublažiti naš prvobitni osećaj o tome šta bi moglo biti prihvatljivo kao princip. Dodatno razmišljanje bi nas možda navelo da prihvatimo neki princip koji nam na početku nije izgledao privlačan, recimo, da ljude ponekad valja naterati da budu slobodni. Na to bismo se mogli odlučiti ako se uverimo da ni jedan dopadljiviji princip ne potkrepljuje skup političkih uverenja koja bismo izuzetno nerado napustili. S druge strane, moramo takođe biti spremni da izmenimo i prilagodimo, pa čak i potpuno napustimo, ona neposredna uverenja koja se ne daju usaglasiti ni sa jednim principom koji zadovoljava naša ublažena merila. Pri takvom prilagodavanju, koristimo naš prvobitni osećaj o stepenu izvesnosti ovih neposrednih uverenja, mada ni jedno od njih ne može u principu biti zaštićeno od preispitivanja ili odbacivanja, ako se to pokaže neophodnim. Za očekivati je da se u ovom postupku krećemo napred-nazad između naših neposrednih procena i skupa principa koji treba da ih objasni, krpeći prvo jednu, pa onda drugu stranu, dok ne stignemo do stanja koje Rols zove stanjem misaone ravnoteže, kada smo zadovoljni, ili bar onoliko zadovoljni koliko bi to bilo razumno očekivati.

Sasvim je moguće da naše uobičajene političke procene, bar kod većine ljudi, stoje u odnosu misaone ravnoteže sa dva Rolsova principa pravde, ili se bar u njega mogu dovesti, gore opisanim postupkom prilagodavanja. Svejedno, ostaje nejasno kakvo je mesto i uloga ideje izvornog položaja u tom sklopu, odnosno, zašto je ona ovde uopšte potrebna. Izvorni položaj ne spada u naša uobičajena politička ubedenja koja želimo da opravdamo pomoću misaone ravnoteže. Ako ono ovde uopšte igra neku ulogu, to bi moralo biti u procesu opravdavanja, dakle, u okviru teorije koju gra-

dimo da bismo naša ubedenja doveli u ravnotežu. Ali, ako su dva principa pravde i sami u misaonoj ravnoteži sa našim ubedenjima, nije jasno zašto nam je potreban izvorni položaj kao dopuna ovih principa na teorijskoj strani. Šta ova ideja može doprineti već uspostavljenom skladu?

Razmotrimo sledeći odgovor na to pitanje. Jedan od uslova koje postavljamo nekom teorijskom principu pre nego što mu dozvolimo da služi za opravdanje naših ubedenja, jeste da bi ljudi koji po njemu treba da se upravljaju, prihvatili taj princip da je to od njih u određenim okolnostima traženo, ili, bar, da se za njega može pokazati da odgovara prvobitnom interesu svake od tih osoba. A ako je tako, izvorni položaj igra odlučujuću ulogu u postupku opravdavanja putem ravnoteže. On treba da pokaže kako se dva principa slažu sa već utvrđenim merilom prihvatljivosti političkih principa. Istovremeno, činjenica da ova dva principa, koji se zaista slažu sa tim merilom, opravdavaju naša uobičajena ubedenja u misaonoj ravnoteži, učvršćuje naše poverenje u to merilo i ohrabruje nas da ga primenimo i kod drugih pitanja političke i moralne filozofije.

Ovaj odgovor, međutim, ne čini nikakav napredak u odbrani tvrdnje da izvorni položaj dokazuje dva principa. On samo, u drugom obliku, još jednom ponavlja ideje koje smo već razmotrili i odbacili. Tvrdnja da su principi prihvatljivi samo ako bi mogli biti izabrani od ljudi u posebnom škripcu izvornog položaja, ne spada, sasvim sigurno, ni u našu utvrđenu političku tradiciju, ni u obično shvatanje morala. U toj tradiciji, naravno, vlada mišljenje da su principi pravični ako su ih zaista odabrali ljudi koji će se po njima upravljati, ili ako se, bar, može pokazati da su oni u njihovom prvobitnom, zajedničkom interesu. Ali, već smo videli da izvorni položaj ne može poslužiti kao dokaz da se ove tvrdnje protumače u prilog primene dva principa na savremenu politiku. Ako izvorni položaj ima bilo kakvu ulogu u sklopu principa i ubedenja u misaonoj ravnoteži, onda se ona mora zasnivati na nekim pretpostavkama koje još nismo učili.

Vreme je da ponovo razmotrimo jednu raniju pretpostavku. Dosad sam ideju o izvornom položaju posmatrao ili kao osnovu Rolsovog dokaza, ili kao jedan od činilaca misaone ravnoteže koja se uspostavlja između naših intuitivnih političkih ubedenja i dva Rolsova principa pravde. U stvari, Rols na izvorni položaj ne gleda tako. Svoju zamisao on ovako opisuje.

»Naglasio sam da je ovaj izvorni položaj samo pretpostavka. Prirodno je pitati zašto bi nas pomenuti principi zanimali, u moralnom, ili bilo kom drugom smislu, ako takav sporazum, stvarno, nikada nije bio sklopljen. Odgovor leži u tome što mi stvarno prihvatamo uslove koji ulaze u opis izvornog položaja. Odnosno, ako ih ne prihvatamo, možda nas filozofsko razmišljanje može navesti da to učinimo. Svaki aspekt ugovorne situacije može biti obrazložen... S druge strane, mi ovaj pojam i intuitivno shvatamo, tako da nam je sam po sebi razumljiv, što pomaže da jasnije odredimo najbolje stanovište za tumačenje moralnih odnosa. Potrebno nam je shvatanje koje će omogućiti da iz daleka sagledamo svoj cilj, a intuitivni pojam izvornog položaja treba za to da se pobrine.«³

Ovaj iskaz uzet je iz prvog Rolsovog opisa izvornog položaja. On ga se priseća i ponavlja ga i u poslednjem pasusu knjige⁴. Njegov značaj je, dakle, nesumnjiv, što navodi na pomisao da izvorni položaj nije ni u kom slučaju osnova za dokaz, ili sredstvo izlaganja tehnike ravnoteže, već jedan od glavnih i najbitnijih proizvođača ove teorije u celini. Njegov značaj ogleda se još na jednom ključnom mestu. Svoju moralnu teoriju Rols opisuje kao vrstu psihologije. On želi da odredi strukturu naše sposobnosti (ili, bar, strukturu sposobnosti jedne osobe) za donošenje moralnih procena određene vrste, tj. za sudove o pravdi. Po njegovom mišljenju uslovi u izvornom položaju izražavaju osnovne »principe koji rukovode naše moralne moći, tačnije, naš osećaj za pravdu«⁵. Dakle, izvorni položaj predstavlja šemu posebnog mentalnog procesa koji se odvija bar kod nekih, a možda i kod većine, ljudskih bića, isto kao što dubinska

gramatika predstavlja šematski prikaz jedne druge mentalne sposobnosti, smatra Rols.

Sve ovo ukazuje na to da je izvorni položaj jedan međuzaključak, na pola puta do dublje teorije koja daje filozofski dokaz njegovih uslova. U sledećem delu ovog oglada pokušaću, makar u glavnim crtama, da opišem osnove ove dublje teorije. Izdvojiću tri glavna mesta kod površinskog dokaza u ovoj knjizi i to: tehniku ravnoteže, društveni ugovor, i sam izvorni položaj, pa ću pokušati da razaznam koji poznati filozofski principi i stanovišta stoje iza njih.

Pre toga, međutim, moram nešto dodati u vezi sa Rolsovom uzbuđljivošću, iako nepreciznom, idejom da principi te dublje teorije ulaze u sastav naše sposobnosti moralnog sudjenja. Dubinski nivo ove ideje može biti različito shvaćen. U najmanju ruku, ona može značiti da su principi na kojima se zasniva zaključivanje o pravdi pomoću izvornog položaja zastupljeni i neosporavani unutar određene zajednice kojoj je knjiga namenjena u tolikoj meri, da ih ta zajednica ne bi mogla napustiti a da pritom iz temelja ne izmeni svoj obrazac dokazivanja i zaključivanja o političkom moralu. Na najdubljem nivou, ona bi mogla značiti da su ti principi urođene kategorije morala, zajedničke svim ljudima, koje su tako ugrađene u njihove mozgove da oni ne bi mogle napustiti te principe a da time ne izgube svaku sposobnost zaključivanja o moralu.

Postoje dva smisla u kojima se za nešto može reći da je u mom interesu i njih moramo jasno razlučiti. Moj prvobitni interes jeste da se kladim na konja koji, sve u svemu, ima najbolje izgleda za pobjedu, iako se može dogoditi da taj konj izgubi. Ali, moj stvarni interes je da se kladim na konja koji dobija, čak i ako je ta odluka bila smešna u vreme kada sam je doneo. Ako izvorni položaj dokazuje da je prihvatanje dva pomenuta principa više u interesu svih nego neka druga ustavna osnova, onda mora biti da taj dokaz počiva na ideji prvobitnog, a ne stvarnog interesa.

U sledećem izlaganju prihvatiti prvo tumačenje, mada smatram da sve što ću reći važi i za dublji pristup. Pretpostaviću, tako, da postoji grupa ljudi i žena koji, pročitavši Rolsa, zaista nalaze da je izvorni položaj pravi »intuitivni pojam« od kojega treba poći u razmišljanju o problemima pravde i veruju da bi stranke u izvornom položaju, kada bi on stvarno bio izvodljiv, zaista ugovorno prihvatile njegova dva principa na opisani način. Na osnovu iskustva i literature, mišljenja sam da u ovu grupu ulazi veoma veliki broj onih koji uopšte razmišljaju o pravdi, a i sam se smatram njenim članom. Pošto želim da pronadem skrivene pretpostavke koje su grupu navele na takav stav, ponoviću pitanje od kojeg sam pošao. Kako to Rolsov dokaz potkrepljuje tvrdnju da njegova dva principa predstavljaju principe pravde? Moj odgovor je složen i udaljiće nas, na momente, od samog Rolsovog slova, ali, verujem, ne i od njegovog duha.

A. RAVNOTEŽA

Razmotriću, na početku, filozofsku osnovu upravo opisane tehnike ravnoteže. Na to moram potrošiti nekoliko stranica, zato što je važno da shvatimo koje bitne odlike Rol-

sov metod zahteva od njegove dubinske teorije. Ova tehnika, kao što sam rekao, pretpostavlja poznatu činjenicu iz našeg moralnog života. Svi se mi držimo nekih verovanja o pravdi zato što nam izgledaju pravilna, a ne zato što smo do tih zaključaka došli izvođeci ih iz drugih uverenja. Na taj način, na primer, možemo verovati da je ropstvo nepravedno, a uobičajena vrsta sudjenja pravična.

Prema jednim filozofima, ova različita verovanja predstavljaju neposredne opažanje izvesnih nezavisnih i objektivnih moralnih činjenica. Drugi misle da su to prosto subjektivna vrednovanja, poput običnog ukusa, ali su zaočdenuta u jezik pravde da bismo pokazali koliko nam izgledaju važna. U svakom slučaju, kada sami sa sobom ili sa drugima raspravljamo o pravdi, koristimo ova uobičajena verovanja — koja zovemo »intuitivnim stavovima« ili »ubedenjima« — na način koji uglavnom odgovara Rolsovoj tehnici ravnoteže. Opšte teorije o pravdi proveravamo u poređenju sa sopstvenim intuitivnim stavovima, a kada se sa nekim ne slažemo, pokušavamo da ga porazimo, pokazujući kako se njegovi intuitivni stavovi ne slažu sa njegovom sopstvenom teorijom.

Recimo da ovaj postupak nastojimo opravdati iznoseći filozofsko gledište o povezanosti moralne teorije i moralne intuicije. Tehnika ravnoteže pretpostavlja teoriju morala koju bismo mogli nazvati »koherentnom«. Postoje, međutim, dva opšta modela koja određuju ko-

već ugovorene odlike jedne opšte teorije koju tek treba napraviti, kao kada bi vajar krenuo da iskleše životinju koja najbolje odgovara gomili kostiju koje je slučajno našao na jednom mestu. Za razliku od prirodnog modela, ovaj »konstruktivni« model ne pretpostavlja da principi pravde postoje na neki određen i objektivnan način, tako da bi njihov opis po nekom utvrđenom merilu morao biti istinit ili lažan. On ne pretpostavlja da životinja, koju prema kostima treba da oblikuje, stvarno postoji. Ovde se polazi od jedne druge, u neku ruku složenije, pretpostavke, gde se od ljudi i žena očekuje da posebne procene po kojima postupaju odgovorno uklope u jedan koherentan program delovanja, ili se takva odgovornost očekuje bar kod onih službenih lica koja imaju vlast nad drugima.

Ovaj drugi, konstruktivni, model poznat je pravnicima. On odgovara jednom modelu donošenja presuda u (anglosaksonskom /p.p./) »opštem« pravu.* Pretpostavimo da je sudija suočen sa novim zahtevom za oduštetu po osnovi zakonskog prava na privatnost, koje sudovi dosad nisu priznavali.⁷ On mora ispitati prethodne slučajeve za koje se na bilo koji način čini da s njim imaju veze i videti da li su ti presedani, da tako kažemo, »podstaknuti« nekim principima koji se odnose na zahtevano pravo na privatnost. Za ovog sudiju se može reći da je po svom položaju sličan čoveku koji, polazeći od moralnih intuicija, dokazuje opštu teoriju

milan blanuša

Po tehnici ravnoteže, zadatak moralne filozofije jeste da obezbedi skup principa koji će potkrepiti neposredna uverenja u koja smo manje ili više sigurni, imajući u vidu dva cilja. Prvo, takav skup principa treba da objasni naša uverenja, ukazujući na pretpostavke koje im leže u osnovi, i drugo, on nam mora biti vodič u slučajevima kada nam uverenje nedostaje, odnosno kada je slabo ili protivrečno. Ako, na primer, nismo sigurni jesu li privredne ustanove koje omogućavaju velike razlike u bogatstvu pravedne, možemo se okrenuti principima koji objašnjavaju naša pouzdana uverenja i primeniti ih na ovaj nejasan slučaj.

herenciju i objašnjavaju zašto je ona potrebna, a izbor između njih značajno utiče na našu moralnu filozofiju. Pošto opišem oba modela, pokazacu da tehnika ravnoteže ima smisla u jednom od njih, ali ne i u drugom.

Prvi model nazivam »prirodnim«. Njegovo filozofsko polazište svodi se na sledeće. Teorije pravde, poput Rolsovih principa, opisuju objektivnu moralnu stvarnost, što znači da ih ljudi i društvo nisu stvorili, već bi se pre moglo reći da su ih otkrili, kao što se otkrivaju fizički zakoni. Glavno oruđe ovog otkrića jeste moralna sposobnost, koju poseduju bar neki ljudi, i koja proizvodi konkretne intuitivne stavove o političkom moralu u određenoj situaciji, na primer, intuitivni stav da ropstvo nije u pravu. Takvi stavovi ukazuju na prirodu i postojanje apstraktnijih i osnovnijih moralnih principa, isto kao što fizičko posmatranje ukazuje na postojanje i prirodu osnovnih zakona fizike. Moralno zaključivanje ili moralna filozofija rekonstruiše osnovne principe tako što konkretne procene stavlja u pravi poredak, poput istoričara prirode koji rekonstruiše ceo oblik neke životinje iz ostataka kostiju koje je pronašao.

Drugi model je sasvim različit. On ne smatra da intuitivni stavovi o pravdi ukazuju na postojanje nezavisnih principa, već ih pre drži za

moralu. Dati presedani odgovaraju intuitivnim stavovima i sudija pokušava da ih uskaladi sa skupom principa koji bi ih opravdao, a uz to bi mogao takođe opravdati i novodonesene odluke koje oni ne sadrže. On, međutim, ne smatra da pomoću tih presedana zaviruje u neku moralnu stvarnost, kako bi sagledao objektivne principe koje će na kraju saopštiti. On ne veruje da su ovi presedani u tom smislu »podstaknuti« od strane principa. U duhu konstruktivnog modela, on, umesto toga, prihvata date presedane kao posebna određena principa koji mora sagraditi iz osećaja odgovornosti za dosledno postupanje s obzirom na ranije slučajeve.

Želim da naglasim značaj razlike između ova dva modela. Uzmimo službenika koji drži da s razlogom veruje u neki svoj intuitivni stav, ali pri tom nije u stanju da ga pomiri sa drugim svojim stavovima i u tome mu ne pomaže nijedan skup principa koji može zamisliti. On, na primer, može verovati kako nije pravedno da se pokušaj ubistva i izvršeno ubistvo podjednako strogo kazne, iako taj stav ne može pomiriti sa osećajem da krivica nekog čoveka zavisi od njegove namere, a ne od stvarnog čina. Ili, može misliti da određena manjinska rasa kao takva ima pravo na posebnu zaštitu,

a da nije u stanju da to pomiri sa gledištem po kome je suštinski nepravilno praviti razliku među pojedincima na osnovu rase. Službeniku u takvom položaju, pomenuti modeli daju različite preporuke.

Prirodni model drži stranu problematične institucije, ne osvrćući se na očiglednu protivrečnost, uveren da se ona može rešiti u jednom prikladnijem skupu principa, koji, iako još neotkriven, stvarno postoji. Prema ovom modelu, pomenuti službenik se nalazi u položaju astronoma koji na primer, ima jasne podatke dobijene posmatranjem, iako još nije u stanju da ih poveže u jedan koherentan prikaz porekla Sunčevog sistema. Podatke dobijene posmatranjem, on i dalje prihvata i služi se njima, polažući veru u to da objašnjenje koje bi ih usaglasilo zaista postoji, iako ga čovek nije otkrio i, po svemu što on zna, možda i nikad i neće.

Prirodni model podržava ovaj postupak zato što je utemeljen na filozofskom stavu koji ističe sličnost između moralne intuicije i podataka posmatranja. Polazeći od ove pretpostavke, izgleda sasvim prihvatljivo da čovek nije uvek u stanju da objasni sve što njegova moralna sposobnost neposredno zapazi. Izgleda takođe razumno pretpostaviti da, bez obzira na taj neuspех, stvarno postoji neko tačno objašnjenje u obliku moralnih principa, jer ako su neposredna zapažanja dobra, mora postojati neko objašnjenje zašto stvari stoje onako kako ih vidimo u moralnom svetu, isto kao što mora postojati objašnjenje zašto su stvari ovakve kakve ih vidimo u fizičkom svetu.

Konstruktivni model, međutim, odbija da zatvori oči pred očiglednom nedoslednošću, zarad vere u nužnost postojanja principa koji može razrešiti protivrečnost. On, naprotiv, drži da jedno službeno lice u ime pravde ne sme donositi odluke za koje ne može dati objašnjenje u teoriji pravde, čak ni onda kada ta teorija dovodi u pitanje neke njegove intuitivne stavove. Ovaj model zahteva da postupamo u skladu sa principima, a ne na osnovu vere. Njega pokreće učenje o odgovornosti koje od ljudi traži da objedine svoje intuitivne stavove, te da, ako je potrebno, neke od njih i podrede ovoj odgovornosti. Polazi se od toga da je jasno izražena doslednost od suštinskog značaja za svako shvatanje pravde, što znači da odluke treba donositi u skladu sa programom koji može biti javno izložen i poštovan sve dok ne bude izmenjen. Službeno lice, koje u opisanoj situaciji sledi ovaj model, mora napustiti svoj očigledni nedosledan položaj. Ono to mora učiniti čak i ako se nada da će, daljim razmišljanjem, jednoga dana doći do boljih principa koji će pokrivati sva njegova prvobitna ubeđenja.⁹

Konstruktivni model ne zagovara skepticizam ili relativizam. Naprotiv, on polazi od toga da će ljudi i žene koji ga koriste iskreno verovati u svoje stavove, te da će, sa istom iskrenošću, kao nepravedne kritikovati one političke postupke i sisteme koji vredaju njihova najdublja ubeđenja. Ovaj model niti tvrdi, niti poriče objektivnu zasnovanost bilo kojeg takvog ubeđenja. Iako, dakle, kao model zaključivanja ne zahteva moralnu ontologiju od koje polazi prirodni model, on je, ipak, ne isključuje.

On ne zahteva takvu ontologiju, jer njegovi zahtevi ne zavise od nje. Prirodni model traži da ostanemo dosledni ubeđenjima, polazeći od toga da moralna intuicija ima tačna zapažanja, te i zahtev za doslednošću sledi iz ove pretpostavke. Konstruktivni model postavlja doslednost ubeđenja kao nezavisan zahtev, koji ne potiče od pretpostavke da su ta ubeđenja tačna zapažanja, već od jednog drugog stava po kome je pravilno da službena lica deluju samo na osnovu opšte i javne teorije koja će ih primorati na doslednost, obezbediti javno merilo za proveru njihovih postupaka, raspravu o njima, ili njihovo predviđanje i neće dozvoliti pozivanje na jedinstvenu intuiciju, iza koje se ponekad mogu skrivati predrasude ili lični interesi. Konstruktivni model ima dakle nezavisne razloge političkog morala na osnovu kojih traži koherenciju. Ubeđenja do kojih dovoljno iskreno držimo, on uzima kao data i nastoji da postavi uslove postupaka za koje bi se moglo reći da ih naša intuicija odobrava. Ako konstruktivni model igra ulogu u izgradnji moralnosti u bilo kom gore pomenutom smislu, oni

nezavisni razlozi političkog morala moraju biti u srcu naše političke teorije.

Ovi modeli, prema tome, predstavljaju dva različita stanovišta od kojih se može poći pri izgradnji teorije pravde. Za prirodni model možemo reći da intuitivne stavove posmatra sa ličnog stanovišta pojedinca, koji ih zastupa i smatra ih zasebnim opažanjima moralne stvarnosti. Konstruktivni model više gleda na te stavove sa javnog stanovišta. On bi se mogao preporučiti za korišćenje u zajednici gde svaki član gaji jaka ubeđenja koja se, iako ne u prevelikoj meri, međusobno razlikuju.

Sa ovog javnog stanovišta, konstruktivni model je privlačan iz još jednog razloga. On pogoduje grupnom razmatranju problema pravde, to jest, izgradnji teke teorije koja bi pre bila teorija zajednice nego teorija određenih pojedinaca, što je veoma značajno, na primer, kod donošenja sudskih presuda. Obim prihvaćenih izvornih ubeđenja može se prema potrebi proširivati ili sužavati, tako da obuhvati intuitivne stavove veće ili manje grupe, u zavisnosti od toga da li ćemo uključiti ubeđenja svakog pojedinog člana, ili ćemo, pak, isključiti ona ubeđenja koja nisu svima zajednička. Kod prirodnog modela bi ovakav postupak bio poguban, jer bi svaki pojedinac verovao ako su u obzir uzeta lažna zapažanja, odnosno kao su tačna zanemarena, te da zaključivanje o objektivnoj moralnosti stoga nije valjano. Ali, u konstruktivnom modelu nema mesta takvoj primedbi. Bez namere da opisuje svet objektivnog morala, ovaj model bi na taj način dobro poslužio donošenju, recimo, takvog programa pravde koji najviše odgovara ubeđenju date zajednice.

Koji, dakle, od ova dva modela nudi bolji oslonac za tehniku ravnoteže? Čini se da neki tumači smatraju kako ova tehnika vezuje Rolsa za prirodni model.⁹ Ispada, međutim, da je takvo mišljenje površno, jer pogledu dubinu otkriva da je ovaj savez neodrživ. Pre svega, prirodni model nije u stanju da objasni jednu istaknutu odliku ove tehnike. On objašnjava zašto naša teorija pravde mora odgovarati našim intuitivnim stavovima o pravdi, ali ne daje opravdanje za izmenu takvih stavova radi učvršćenja celog sklopa.

Kao što sam već rekao, po Rolsu ravnoteža predstavlja jedan dvosmeran proces. Krećemo se tamo-amo, od prilagodavanja teorije ka prilagodavanju ubeđenja i obratno, dok ne uspostavimo najbolji mogući sklad. Ako bi, na primer, jedna čisto utilitaristička teorija pravde po svemu drugom zadovoljavala moja ubeđenja, to bi u ovoj tehnici mogao biti razlog da odbacim svoj intuitivni stav po kome bi ropstvo moralo biti loše čak i kada bi vodilo najvećoj koristi. U prirodnom modelu, međutim, takav postupak ne bi bio drugo do krivotvorenje dokaza, baš kao kada bi prirodni izbrisao tragove stopala, ne bi li prikrilo kako ne može da opiše životinju koja ih je ostavila, ili kada bi astronom jednostavno zanemario podatke posmatranja koji ne odgovaraju njegovoj teoriji.

Ne smemo dozvoliti da nas u ovom pitanju zavedu lažni zaključci o nauci. Obično se može čuti, pa i sam Rols pravi takvo poređenje da naučnici isto tako prilagođavaju svoj dokazni materijal, kako bi se glatko uklopilo u principe koji treba da ga objasne. Ali, i ako je uopšte tačno da oni to čine, njihov postupak se veoma razlikuje od onoga što nam preporučuje tehnika ravnoteže. Razmotrimo poznati primer optičkih varki ili halucinacija. Sasvim je izvesno da naučnik koji je video vodu u pesku neće tvrditi da je jezero zaista bilo tu pre nego što je do njega stigao, te da fiziku treba menjati kako bi objasnila nestanak vode. Naprotiv, tobožnji nestanak vode za njega predstavlja dokaz da je posredi varka, tj. da, nasuprot onome što je video, tu nikad nije ni bilo vode.

Naučnik, naravno, ne može dozvoliti da stvar na tome ostane. On ne može odbaciti opseni, ako zakone fizike ne zameni zakonima optike koji će je objasniti. U izvesnom smislu, moglo bi se reći da on može da bira dva suprotna sklopa u objašnjenju svih svojih opažanja. Mogao bi, na primer, smatrati da su opsene fizički predmeti posebne vrste, te izmeniti fizičke zakone tako da dopuste iščeznuće ovakvih predmeta. S druge strane, on može izabrati da opseni smatra optičkom varkom, te pronaći optičke zakone koji će objasniti takve varke.

On utoliko može da bira, što ga iskustvo ne primorava da isključivo prihvati bilo koje od ovih objašnjenja. Moguće je dakle da prihvati i prvo rešenje, mada bi takav slučaj zahtevao potpunu izmenu ne samo fizike, već i zdravog razuma.

Mislim da ovo imaju na umu filozofi, kao što je Kvajn (Quine), kada pretpostavljaju da se naše teorije i pojmovi suočavaju sa iskustvom kao celinom, tako da u slučaju kada nas iskustvo ne sluša, ili iznenadi, možemo po želji napraviti različite izmene, na različitim mestima našeg teorijskog sklopa¹¹. Bez obzira na to da li je ova slika naučnog zaključivanja tačna, ona ne važi za postupak ravnoteže, koji ne samo što dopušta da za objašnjenje iste pojave možemo koristiti alternativne skupove principa, već isto tako drži da neke pojave, poput moralnih ubeđenja, možemo, jednostavno zanemariti u korist određene teorije.

Istina je da Rols ponekad nastoji da ublaži ovaj postupak. U slučaju da neki naš intuitivni stav ne odgovara teoriji koju proveravamo, on predlaže da to bude signalno svetlo za preispitivanje ovog ubeđenja¹². Ako moja ubeđenja inače podržavaju princip koristi, ali osećam da bi ropstvo ipak bilo nepravedno, čak i ako bi ovaj princip bio na njegovoj strani, mogao bih još jednom smireno porazmisлити o ropstvu, pa bi možda moja intuicija ovoga puta bila drukčija, te moj stav ne bi bio nesposoban za pomenuti princip. U tom slučaju, početno neslaganje nije razlog za napuštanje intuitivnog stava, već povod za njegovo ponovno razmatranje.

Ali, ne mora biti tako. Može se dogoditi da moja intuicija ostane nepromenjena i pored svih pokušaja da odbacim neki stav. U tom slučaju, postupak mi daje za pravu da je zanemarim, ako je to potrebno radi postizanja ravnoteže. Time, međutim, neću ponuditi jedno drugo tumačenje svedočanstva, već ga jednostavno neću uzeti u obzir. Neka druga osoba, sa različitim intuicijom, mogla bi reći da su moji stavovi iskrivljeni, možda zbog nekog iskustva u detinjstvu, ili zato što nemam dovoljno mašte da zamislim moguće slučajeve ropstva koji bi se zaista pokazali korisnijima. Mogla bi, dakle, reći da u ovoj stvari nemam dobro čulo, te da moja intuicija ne daje prave opažaje moralne stvarnosti, koje, stoga, možemo zanemariti poput manjkavih zapažanja čoveka koja je slep za boje.

Ali, ja sam to ne mogu prihvatiti kao objašnjenje svojih sopstvenih spornih ubeđenja, sve dok ih se pridržavam i dok mi izgledaju pouzdana i nerazlučiva, po svojoj moralnoj prirodi, od ostalih ubeđenja koja imam. Ja se nalazim u različitom položaju od čoveka koji je slep za boje i koji samo treba da shvati da se njegovi opažaji razlikuju od opažaja drugih ljudi. Ako verujem da moji intuitivni stavovi predstavljaju neposredna zapažanja o nekoj moralnoj stvarnosti, ne mogu prihvatiti da je neki od tih stavova lažan, dok sam to ne osetim ili shvatim. Gola činjenica da se drugi sa mnom ne slažu, ukoliko je tačna, može biti povod da ponovo razmotrim svoja ubeđenja, ali, ako ona i posle toga ostanu ista, činjenica da drugi različito objašnjavaju neke moje stavove ne može za mene biti razlog da ih napustim, umesto da ih zadržim, verujući da stvarna osnova za izmirenje svih mojih ubeđenja zaista postoji.

Prema tome, prirodni model ne daje zadovoljavajuće objašnjenje za dvosmerno kretanje u tehnici ravnoteže. Staviše, on ne može objasniti ni druge odlike ovog postupka, na primer činjenicu da tehnika ravnoteže, bar kod Rolsa, ima izrazito praktičnu namenu. Rolsovi ljudi i žene u izvornom položaju nastoje da pronađu takve principe koje će i oni i njihovi potomci lako razumeti, obnarodovati i učiti, te ću tu svrhu, kao suviše složeno, ili na drugi način nepraktične, odbaciti ili prilagoditi i one principe koji inače izgledaju prihvatljivi. Ali, takav način izbora principa pravde dovodi u pitanje njihovu postojanost, čineći ih slučajnim, budući da će se, sa promenom opšteg stanja i obrazovanja ljudi, i oni menjati. Ovo, svakako, izgleda nespojivo sa duhom prirodnog modela, po kome principi pravde predstavljaju vanvremene odlike jedne nezavisne moralne stvarnosti, prema kojoj nesavršeni ljudi i žene moraju pokušati da se ravnaju kako to najbolje znaju i umeju.

Staviše, tehnika ravnoteže daje principe koji su, u najmanju ruku, dvostruko relativni.

Kao prvo, ona treba da odabere najbolju teoriju pravde sa spiska alternativnih teorija, koji mora biti ne samo ograničen, već i dovoljno kratak da omogući poredenje između njih. Ovo predstavlja značajno ograničenje, što i samog Rolsa navodi da kaže kako nema sumnje da bi mnogo duži spisak mogućih teorija od onoga koji on razmatra, ponudio bolju teoriju pravde nego što su njegova dva principa³. Drugo, rezultati ove tehnike zavise od širine početnog sporazuma između onih koji zajednički sprovode datu zamisao. Ova tehnika, po Rolsu, treba da izmiri nesuglasice između ljudi, oslanjajući se na ono što im je zajedničko⁴. Priznaje se da će rezultati takvog pokušaja biti različiti kod različitih grupa, kao i kod iste grupe u različito vreme, s obzirom na promenu zajedničkog oslonca pouzdanih stavova.

Kada bi se tehnika ravnoteže primenivala unutar prirodnog modela, gore pomenuti relativizam, u oba svoja oblika, ozbiljno bi ugrozio ugled njenih zaključaka. Ako u slučaju dva Rolsova principa, na primer, tehnika ravnoteže dokazuje samo toliko da je njihov izbor opravdaniji od izbora drugih principa sa kratkog spiska, te ako je i sam Rols uveren da bi dalje proučavanje dalo bolju teoriju, onda imamo

va principa, ali da nije bilo prosečnog utilitarizma. Mogli bismo odbaciti klasični utilitarizam na osnovu toga što nam proizvodnja zadovoljstva radi njega samog, bez obzira na dobrobit pojedinih ljudskih bića ili drugih životinja, izgleda besmislena, te odabrati dva Rolsova principa kao najbolju od preostalih teorija. Da je, međutim, prosečni utilitarizam bio na našem spisku, možda bismo ga pretpostavili Rolsovim principima, pošto on ne polazi od toga da je baš svako povećanje ukupne količine zadovoljstva dobro. Ipak bi klasični utilitarizam, koji smo odbacili, mogao biti bliži prosečnom utilitarizmu, koji bismo odabrali da nam je bio ponuden, nego što su to dva principa za koja smo se u datoj prilici odlučili. Bio bi bliži u gore opisanom smislu, jer bi se u većem broju praktičnih odluka podjarao sa prosečnim utilitarizmom i tako predstavljao bolji opis krajnje moralne stvarnosti od onoga koji bi davala dva principa. Naravno dabi u okviru jednog još šireg spiska i sam prosečni utilitarizam mogao biti odbačen u korist neke druge teorije, koja bi, opet, možda ukazivala na to da neki drugi član početnog spiska može biti bolji izbor i od klasičnog utilitarizma i od Rolsovih principa.

to što se ne uklapa u program koji odgovara zahtevima modela. Konstruktivnom modelu, isto tako, ne smeta nijedan vid relativnosti ove tehnike. Njega ne pogađa što bi neka teorija koju nismo razmatrali, mogla biti ocenjena kao nismo moćna. On od službenici i građana zahteva da postupaju dosledno najboljem programu koji u datom trenutku mogu imati, što nije razlog za pretpostavku da je odabrana teorija tačna u bilo kom konačnom smislu, kako to prirodni model zamišlja. Određenu teoriju ne ugrožava mogućnost da neka različita grupa ljudi, ili neko drugo društvo, sa različitim iskustvom i kulturom, ima drugačiju teoriju. Ovaj model možda dovodi u pitanje pravo ijedne grupe da smatra kako su njene moralne ustanove u bilo kom smislu objektivne ili transcendentne, ali zato ne osporava da određeno društvo, koje zbilja tako gleda na izvesna ubedenja, treba da ih principijelno sledi. Stoga ču počti od probrne pretpostavke da Rolsova metodologija zaista usvaja konstruktivni model zaključivanja u hodu od posebnih ubedenja do opštih teorija pravde, s namerom da pomoću te pretpostavke razotkrijem koji sve moralni postulati leže u osnovi njegove teorije pravde.

savremeni pesnici velike britanije

povratak

ričard kadel

VAJATOV SAN

Onaj čije su oči bile obrvane snom
i čija je pesma utihnula
video je kako sjajni snop ostrice
zaseca štiti.

Njegova je ljubav umotana u veo
otišla s groba. Pevač, borac i
ljubavnik utihnuli su.
U onoj pećini tamo.

DVA POKRETA KOJI POČINJU OD GLAVE A ZAVRŠAVAJU U STOPALIMA

Jesen / Doulend

Kao što je lišće iz moje duše
navejano u hrpice

tako se ova muzika
muči da iznađe smisao —
stopa je korak

iza pesme, pesma
iza vetra,
vetar izaziva lišće

iz drugog takta
da padne
preda me.

Proleće / Parsel

Ljuska od jajeta je
šareni pogled koji se pruža
s mojih prozora, mojih
prstiju i uma: ulica je
lišće sa koga kaplju

ptičje note. Noć je
mirna, tiha —
mesečeva pesma

pod nogama

POVRATAK

Džonu Riliju

Od sveta vidimo
ono što je važno.
Tamo su dani izgledali kraći a naša srca
istkana okružjem drveća

veličanstvenim putokazima
izvan galaksije. Kontinentalni pljusak,
sastanak na koji smo zakasnili,
stari prijatelj koji se izgubio.

PREVOD IZ IZGUBLJENOG IZVORA

Pun mesec obasjava travnjak
male oči i zube (?) divlje mačke.

Inje pucketa. Duša mi je prazna / srećna
dok zurim u crveni šal.

Meka jeka njihovih (?) koraka u senci.
Mesečev zrak kroz otvoren prozor obasjava toster (?).

VEPS NEGRE

Moje crno ja. Drugi
me ima, mene kaludera.
Neki drugi mesec, bleđi,
vedriji, sve dalji

na nebu, a ja,
dete, osluškujem.
Tišina. Neko drugi
ima moj život.

S engleskog:
Vladislava Gordić

malo razloga da smatramo kako ova dva principa predstavljaju tačan opis moralne stvarnosti. U okviru prirodnog modela, teško je onda shvatiti zašto bi oni uopšte bili važeći.

Taj nam dokaz, zapravo, ne daje čak ni naročito dobar razlog da smatramo kako ova dva principa nude bolji opis moralne stvarnosti od drugih teorija sa kratkog spiska. Uzmimo da između pet teorija pravde treba da izaberemo teoriju koja najbolje objedinjuje naša uverenja u misaonoj ravnoteži i mi se odlučimo za petu. Pretpostavimo, takode, da postoji neka šesta teorija za koju bismo se pre odlučili da se nalazila na spisku. Ta šesta teorija mogla bi biti bliža, na primer, prvoj teoriji sa našeg početnog spiska, nego petoj, makar u sledećem pogledu. Društvo koje bi se upravljalo po prvoj teoriji moglo bi, posle jednog dužeg roka, doneti veći broj odluka koje bi mu bile zajedničke sa društvom koje sledi šestu teoriju, nego što bi to bio slučaj kod društva koje sledi petu.

Recimo, na primer, da smo na našem početnom spisku, među raspoloživim teorijama pravde imali klasični utilitarizam i dva Rolsova

U prirodnom modelu, podjednako bi bila štetna i druga vrsta relativizma, iz razloga koje sam već objasnio. Ako pojedinac koristi tehniku ravnoteže, pa su usvojeni intuitivni stavovi svi i u potpunosti njegovi, onda dobijeni rezultati mogu za njega biti punovažni. Drugi ljudi, sa različitim stavovima, neće prihvatiti njegove zaključke, bar ne u potpunosti, ali on to može učiniti. Ako, pak, krenemo dalje od privatne upotrebe ove tehnike, izdvajajući, na primer, ono što je zajedničko u intuitivnim stavovima jedne grupe, onda njene rezultate niko neće moći prihvatiti kao punovažne, baš kao što niko ne bi prihvatio naučne rezultate koji su postignuti uz zanemarivanje dokaza za koje smatra da su važni bar koliko i oni što su uvaženi.

Tako ispada da tehnika ravnoteže loše prolazi u prirodnom modelu. Međutim, ni jedna od pomenutih teškoća ne važi, ako pretpostavimo da je ova tehnika u službi konstruktivnog modela. Po tom modelu, s razlogom odbacujemo čak i veoma snažno ubedenje, ako se u jednom verodostojnom i koherentnom sklopu principa ne da usaglasiti sa drugim ubedenjima. Takvo ubedenje ovde ne odbacujemo zato što predstavlja lažan izveštaj, već jednostavno za-

1. John Rawls, A THEORY OF JUSTICE, 1972.

2. str. 48

3. str. 21—2.

4. str. 587.

5. str. 51.

6. Vidi: Feinberg, „Justice, Fairness and Rationality“, 81

YALE L. J. 1004, 1018—21 (1972).

7. Imam u vidu čuveni dokaz Brandeis-a i Warren-a, koji predstavlja uzor dokaza u konstruktivnom modelu. Vidi: Brandeis and Warren, „The Right to Privacy“, 4 HARV. L. REV.—193 (1890); poglavlje 4, str. 118—19.

8. Ova razlika bi mogla objasniti čuvenu raspravu između profesora Wechsler-a (Toward Neutral Principles in Constitutional Law), 73 HARV. L. REV. L (1959) i njegovih kritičara. Wechsler predlaže konstruktivan model ustavnog prava, dok pobornici iskustvenog i intuitivnog pristupa slede prirodni model.

9. Vidi, npr., Hare, „Rawls' Theory of Justice — L., 23 PHILOSOPHICAL QUARTERLY 144 (1973)

10. Rawls skreće pažnju na tu razliku, str. 49

11. W. V. Quine, „Two Dogmas of Empiricism“, u knjizi FROM A LOGICAL POINT OF VIEW 20 (II izd. 1964).

12. str. 48.

13. str. 581.

14. str. 580-1.

„Justice and Rights“, iz knjige:
Ronald Dworkin, TAKING RIGHTS
SERIOUSLY,
Harvard University Press,
Cambridge, Massachusetts, 1978.

S engleskog: Vasa Pavić